

Fagfellevurdert artikkel

Miljöorganisationerna försvarar de mänskliga rättigheterna: granskning av klimaträttegångar i Finland, Sverige och Norge

Terhi Talvikki Raikas*

Sammanfattning

I klimaträttegångar som miljöorganisationerna inlett har man i Finland, Sverige och Norge behandlat de utmaningar för de mänskliga rättigheterna som klimatförändringen medför. I artikeln granskas ländernas klimaträttegångar i ljuset av rättsdogmatiken och rättsjämförelsen. I den nordiska rättspraxisen har barns och kommande generationers rättigheter, rätt till miljö och sporadiskt även andra mänskliga rättigheter lyfts fram. Klimaträttegångarna är en starkt antropocentrisk fråga och dessutom medför de på grund av sin politisktjuridiska karaktär utmaningar också med tanke på den tredelade maktfordelningsläran, men ändå har de blivit en viktig del av miljöorganisationernas klimatpåverkan i de nordiska länderna. Resultatet av artikeln ger ett mångsidigt perspektiv på den nordiska rättspraxisen om klimaträttegångar och på vad miljöorganisationerna kan göra för de mänskliga rättigheterna.

Nyckelord: klimatförändring, maktfordelningsläran, rättspraxis

*Terhi Talvikki Raikas, PhD-student, Vasa universitet. E-post: talvikki.r@windowslive.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3933-6908>

1 Inledning

1.1 Vad menas med klimaträttegång?

Klimatförändringens ökade betydelse som en politisk och samhällelig fråga återspeglas för nuförtiden också i rättspraxis. År 2022 hade det redan förts sammanlagt 2 180 klimaträttegångar och de har behandlats av 65 olika nationella och internationella domstolar eller skiljedomstolar.¹ Fenomenet började på 1980-talet, men i själva verket har klimaträttegångarna inletts först i början av 2000-talet efter att Kyotoprotokollet ingicks. Antalet klimaträttegångar har ökat kraftigast sedan klimatavtalet från Paris ingicks 2015.² Sedan dess har klimaträttegångarna spridit sig över hela världen. I cirka hälften av klimaträttegångarna är privatpersoner eller miljöorganisationer inledande aktörer.³ En del av fallen har blivit internationellt kända, såsom *Duarte Agostinho och andra mot Portugal och 31 andra stater*⁴, som behandlats i Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (nedan Europadomstolen), där en grupp portugisiska ungdomar i fråga om 32 stater som är parter i Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (nedan Europakonventionen) klagade till Europadomstolen över att de enligt ungdomarnas åsikt inte hade uppfyllt sina skyldigheter enligt klimatavtalet från Paris.⁵ Klimaträttegångarna har blivit en betydande form av påverkan på de mänskliga rättigheterna: till exempel i fallet *Urgenda* i Nederländerna konstaterades det att klimatförändringarna utgör ett hot mot rätten till liv.⁶

Frågan om rätten till liv visar hur miljöorganisationer, genom att utnyttja den rätt att väcka talan vid domstol i miljöfrågor som garanteras i Århuskonventionen⁷, kan fästa uppmärksamhet inte bara på miljö- och klimatskydd utan också på viktiga mänskliga rättigheter. Att påverka de mänskliga rättigheterna genom klimaträttegångar är problematiskt på grund av att det tills vidare inte finns en enhetlig definition av en klimaträttegång.

¹ FN:s miljöprogram 2023.

² Firat 2023, s. 102 och Kulovesi & Mähönen 2024, s. 50. Se även Spijkers 2022, s. 133.

³ Savaresi & Setzer 2021, s. 5.

⁴ Europadomstolen har 9.4.2024 avgjort fallet Duarte Agostinho samt fallen *KlimaSeniorinnen och andra* samt *Carême*.

⁵ Se till exempel Romaniszyn 2020, s. 258.

⁶ Selvenius-Hurme 2019, 67, 69. Se ytterligare White & Callaghan-White 2021, s. 5 och Varvastian 2019, s. 11.

⁷ Bothner, Töller & Schnase 2022, s. 1.

Klimaträttegångar har beskrivits som domstolars och andra avgörandeorgans förfaranden som behandlar rättsliga och fallspecifika frågor som är väsentliga med tanke på bekämpningen av, anpassningen till eller vetenskapen kring klimatförändringen.⁸ En noggrannare rättslig definition av fenomen som hänför sig till klimatförändringen och anpassningen till den samt klimaträttegångar vore därför väsentlig med tanke på hanteringen av miljöfenomen.⁹ Den mest omfattande definitionen av klimaträttegångar i litteraturen torde vara att som klimaträttegångar räknas vilken rättegång som helst som *de facto* eller *de jure* är förknippad med klimatförändringen.¹⁰ Temana för klimaträttegångar är starkt inriktade på globala teman som klimatkris.¹¹ En förenande faktor har varit att klimaträttegångarna globalt sett inte har varit särskilt framgångsrika, med undantag för några fall på sistone.¹² I denna artikel används en bred definition av klimaträttegångar vid granskningen av internationella rättsfall i Finland, Sverige och Norge (nedan jämförelsestater) eller i anslutning till dem.

Finland, Sverige och Norge har i princip förbundit sig till klimatskydd och mänskliga rättigheter. Även om Nordiska ministerrådet har beskrivit de nordiska länderna som föregångare när det gäller att förverkliga målen i klimatavtalet från Paris genom ambitiösa åtgärder, finns det ändå missnöje med klimatåtgärderna i jämförelsestaterna och därmed också klimaträttegångar. Missnöjet och klimaträttegångarna har också bidragit till att klimatförändringen i allt högre grad har tagits upp i diskussionen även som en människorättsfråga.¹³ De nordiska länderna har valts ut som jämförelsestater för granskningen, eftersom människorättsfrågor har varit mest aktuella i klimaträttegångar i dessa stater. På Island har det ännu inte hållits någon klimaträttegång eller någon annan rättegång som miljöorganisationerna inlett sedan landets besvärdomstol (*Landsréttur*) genom sin dom (2018) förpliktade en miljöorganisation att betala rättegångskostnaderna till vägmyndigheten och den lokala kommunen.¹⁴ Den första framgångsrika klimaträttegången i

⁸ FN:s miljöprogram 2020, s. 6.

⁹ Turunen 2023, s. 36.

¹⁰ Torre-Schaub 2023, s. 136.

¹¹ Torre-Schaub 2021, s. 1446.

¹² Viljanen 2021, s. 512.

¹³ Albrect, Viljanen & Vaara 2020, s. 379.

¹⁴ Íslands Náttúruverndarsamtök 2021, s. 9.

Danmark har hittills gällt marknadsföring av griskött¹⁵, och människorättsfrågor har därför inte prioriterats i den danska rättegången.

På grund av människorättsaspekten lyfter granskningen av artikeln starkt fram människocentrering i stället för det egentliga miljö- och klimatskyddet, vilket också återspeglas i följande frågor som behandlas i denna artikel. Forskningsfrågorna i artikeln är: *1) Har miljöorganisationer möjlighet att verka för de mänskliga rättigheterna i klimaträttegångar? 2) Hur har barns och kommande generationers rättigheter lyfts fram i de nordiska klimaträttegångarna och vilka andra människorättsfrågor har beaktats i dem? och 3) Hur har rätten till en hälsosam miljö behandlats i klimaträttegångarna i jämförelsestaterna?*

1.2 Forskningsmetoder

Klimaträttegångar behandlas i artikeln genom att kombinera rättsdogmatik och rättsjämförelser. Miljörätten är ett område som är mångmetodiskt och internationellt orienterat, och den rättsjämförande forskningen har blivit betydelsefull inom miljörättsens teman.¹⁶ Syftet med rättsjämförelsen är antingen att öka förståelsen för system som sammanställts av olika länders rättssystem inom vissa sektorer av miljölagstiftningen och samtidigt identifiera likheter och skillnader mellan dessa system och den reglering som ingår i dem, eller alternativt att hitta styrmedel för reglering av vissa miljöutmaningar.¹⁷

I den här artikeln strävar man efter att öka förståelsen för klimaträttegångar som ett rättsligt fenomen i Finland, Sverige och Norge genom att kombinera rättsjämförelser och rättsdogmatik. Eftersom klimaträttegångar är ett globalt fenomen kan en analys av lagstiftningen i ett rättssystem med hjälp av rättsdogmatik¹⁸ inte anses vara tillräcklig, utan ämnesområdet borde kartläggas genom att jämföra eventuella skillnader och likheter mellan jämförelsestaterna för att man ska kunna fördjupa sig i fenomenet. Temat är viktigt eftersom det är aktuellt¹⁹ – under de senaste åren har klimaträttegångar hållits i alla jämförelsestater. Jämförelsestaterna ställdes också inför rätta i klimaträttegången som de portugisiska ungdomarna väckte. Samtidigt som klimatförändringen blir allt viktigare som tematisk och människorättsrelaterad fråga i takt med att klimatkrisen ökar, bör man analysera hurdana

¹⁵ Vestre Landsret 1.3.2024.

¹⁶ Määttä 2015, s. 7.

¹⁷ Kokko 2016, s. 63 och Miettinen 2019, s. 63.

¹⁸ Hirvonen 2011, s. 21.

¹⁹ Wuolijoki 2024, s. 324.

människorätsfrågor som förekommer i klimaträttegångarna i jämförelsestaterna. En kvalitativ-induktiv analys²⁰ som fokuserar på innehållet i klimaträttegångar i jämförelseländerna ger en mer mångsidig bild av regionens klimaträttsliga rättspraxis, de människorätsfrågor som behandlats där och miljöorganisationernas verksamhet.

Artikelns forskning har ett praktiskt perspektiv. Detta återspeglas i granskningen så att alla utvalda fall i praktiken följer den indelning av klimaträttegångar i följande kategorier som finns i rättslitteraturen: 1) framgångsrika rättegångar där domstolen har erkänt klimatproblemen och därmed direkt kunnat påverka regeringens beslutsfattande eller utvecklingsmöjligheter, 2) fall som inte har varit framgångsrika men vars behandling har påverkat beslutsfattandet, eller 3) nya fall som ännu inte har avgjorts men som kan påverka regeringens reglering av växthusgaser eller att industrin med sina åtgärder försöker begränsa utsläppen av växthusgaser.²¹ Eftersom denna indelning i rättslitteraturen har lett till en betydande mängd ytterligare klimaträttslig rättspraxis, skulle jag lägga till kategori 4: rättspraxis har gett upphov till ett antal nya fall som redan har avgjorts, men som är så färska att det ännu inte är möjligt att bedöma alla konsekvenser av dem.

2 Klimaträttegångar - antropocentrisk klimatpåverkan?

2.1 Människoorienterat klimatskydd

Klimatet bidrar till att bevara och reglera balansen mellan jordens och människans livsuppehållande element – luft, jord och vatten. Klimatförändringar är i sig naturliga, men den senaste tidens klimatförändringar har orsakats av människan och skapat ett globalt problem.²² Klimatförändringen orsakar också lagstiftningen problem. Utöver de egentliga klimatfrågorna har bland annat biologisk mångfald, föroreningar och områdesanvändning ansetts vara klimaträttsliga teman i rättslitteraturen.²³ Vid sidan av de ”traditionella” miljö- och klimaträttsliga frågorna har frågor som gäller de grundläggande rättigheterna och de mänskliga rättigheterna och deras samband med klimatförändringen blivit allt viktigare sedan klimatavtalet från Paris ingicks.²⁴

²⁰ Keinänen & Väättänen 2016, s. 259 och Fiorini Beckhauser 2024, punkt 2.1.

²¹ Preston 2011, s. 2.

²² Kokko, Kuokkanen & Utter 2011, s. 3.

²³ Nylund 2019, s. 101.

²⁴ Kulovesi & Mähönen 2024, s. 91.

Att vara medveten om klimatskyddets människocentrerade perspektiv är viktigt på grund av orsakerna till klimatförändringen. I den nuvarande situationen, där människan har orsakat fenomen som klimatförändringen och förlusten av biologisk mångfald, hänvisas ofta till begreppet *antropocen*: mänsklighetens inflytande på förhållandena på jorden skulle vara så betydande att det tillstånd som detta inflytande gav upphov till skulle vara nytt och kunna betecknas som en hel historisk tidsperiod.²⁵ Begreppet antropocen är också nära förknippat med tanken på planetära gränser som har kommit emot på grund av mänsklig verksamhet.²⁶

Den antropoceniska klimatförändringen konkretiserar människorna till en integrerad del av resten av djurlivet, miljön och kosmos som omger dem. Mot denna bakgrund är det inte särskilt tveksamt om miljöorganisationer deltar i klimaträttegångar där man i första hand åberopar de mänskliga rättigheterna. Människan är en del av miljön – därför kan främjandet av mänskliga rättigheter i princip tolkas som en naturlig del av miljöorganisationernas verksamhet.²⁷ Naturens egenvärde motiveras ofta med att det är grunden för vår existens. Om påståendet inte tolkades som grunden för all levande existens skulle det dock vara starkt antropocentriskt.²⁸

Det antropocentriska tankesättet innebär också utmaningar: om man betraktar miljörättstvister ur ett människoskaderelaterat perspektiv, grundar sig fallen fortfarande på antropocentriska argument. Ett icke-antropocentriskt rättssystem har dock till och med ansetts vara omöjligt att genomföra.²⁹ I litteraturen har det därför framförts att miljörätten handlar om jordens överlevnad och bekämpning av sådan rättslig imperialism som i dag gör det möjligt att erövra områden som tillhör kommande generationer.³⁰ Då skulle miljöskyddet i slutändan handla om just kommande generationers mänskliga rättigheter och inte om miljöskydd i miljöns namn ur ett ekocentriskt perspektiv som syftar till naturens egenvärde.³¹

På grund av den antropocentriska karaktären hos människorättstemat och den principiella motsättningen mellan miljöorganisationernas grundläggande syfte utgör människorättsinriktade klimaträttegångar en särskild fråga för miljöorganisationerna. När miljöorganisationerna i första hand deltar i behandlingen av miljöpolitiska och miljörättsliga

²⁵ Hollo 2020, s. 3.

²⁶ Richardson et al. 2023, s. 1.

²⁷ Halme-Tuomisaari & Rapin 2021, s. 564.

²⁸ Mäntylä 2011, s. 68.

²⁹ Halme-Tuomisaari & Rapin 2021, s. 568.

³⁰ Lehtinen 2021, s. 546.

³¹ Kajala 2020, s. 216.

frågor och i beslutsfattandet³² på miljöområdet kan de andra mänskliga rättigheterna än rätten till en hälsosam miljö stå i strid med miljöorganisationernas grundläggande syfte, dvs. miljöskyddet, om inte människan i vid bemärkelse betraktas som en del av naturen.

2.2 Klimaträttegångar och den tredelade maktfördelningsläran

Klimaträttegångar har på grund av sina politiska utgångspunkter ifrågasatts: i litteraturen har man dryftat hur klimaträttegångarna mot politiska aktörer skulle bryta mot den grundläggande tredelade maktfördelningsläran i ett demokratiskt samhälle. Därför anser kritikerna att ansvaret för att ingripa i klimatpolitiken borde ges till de beslutsfattare som utsetts genom val.³³ Dessa synpunkter återspeglar inte klimaträttegångarnas antropocentriska struktur, utan åskådliggör snarare deras politiserade karaktär. Klimaträttegångarna är ännu så färskasom ett sätt att påverka att de grundläggande frågor som hänför sig till dem fortfarande söker sina lösningar.

Den politiska prägelns utmaningar är också kända i jämförelsestaterna: I Finland funderade (2021) *Kari Kuusiniemi*, högsta förvaltningsdomstolens (nedan HFD) president på att om klimatförändringen anses kränka nuvarande och kommande generationers mänskliga rättigheter, bör då domstolarna ifrågasätta den nationella lagstiftningens strukturer och begränsningar, eftersom rättsstatsprincipen förutom majoritetsdemokrati också omfattar respekt för alla mänskliga rättigheter.³⁴ Frågan om förhållandet mellan maktens tredelning och de mänskliga rättigheterna har återspeglats i Finlands klimaträttsliga rättspraxis – även om man i Finland har intagit en ståndpunkt till förvaltningsdomstolen att myndigheternas passivitet inte är överklagbart, en sak som behandlas av domstolar, konstaterade HFD i sitt fall HFD 2023:62 att det för att trygga nuvarande och kommande generationers mänskliga rättigheter och grundläggande fri- och rättigheter (se mer i kapitel 3.2) i princip kan göras ett undantag från att myndigheternas passivitet inte kan bemötas genom besvär.³⁵ Miljöorganisationerna skulle då trots den tredelade maktfördelningsläran ha möjlighet att vid domstolsbehandlingar även ingripa i att de miljöpolitiska målen inte har iakttagits i tillräcklig utsträckning. I Sverige har man med stöd av grundlagen ansett att miljöaktivister i första hand borde utreda om politiska miljöbeslut är rättvisa i en parlamentarisk process i stället för

³² Partelow, Winkler & Thaler 2020, s. 1.

³³ Kreuder 2023, s. 613 och Rodríguez-Garavito 2022, s. 22.

³⁴ Kulovesi & Mähönen 2024, s. 43.

³⁵ Kulovesi & Mähönen 2024b, s. 461 och Mähönen 2024, s. 508.

i en domstolsprocess.³⁶ I Sverige har man dock frångått denna principiella synvinkel genom att behandla klimaträttegångar på samma sätt som i Norge.³⁷

2.3 Klimatmål för Finland, Sverige och Norge

Före klimaträttegångarna är det befogat att granska vilka mål jämförelsestaterna har ställt upp för sig själva i sin klimatlagstiftning. I alla jämförelsestater har det i lagen skrivits in ett klimatmål som sträcker sig längre än 2030.³⁸ Genom en genomgång av klimatmålen kan man bättre förstå hurdana mål miljöorganisationerna kan anta att jämförelsestaterna uppnår när de på rättslig väg kräver bättre klimatåtgärder och tryggnad av de mänskliga rättigheterna. Klimatförändringar är inte ett fenomen som följer statsgränser.³⁹ Det är därför viktigt att alla jämförelsestater – liksom de övriga nordiska länderna⁴⁰ – har satt upp mål för att begränsa klimatförändringen. Det vore viktigt att förtydliga och förbättra målen och att bättre iakttä dem både i och utanför Norden: endast ett fåtal länders klimatmål är i linje med klimatavtalet från Paris (2015).⁴¹

Norge tryggar i artikel 112 i sin grundlag vars och ens rätt till en hälsosam miljö där naturens produktivitet och mångfald förverkligas.⁴² Artikelns återspeglar en stark uppfattning om ett enkelriktat nyttoförhållande mellan människa och natur. Artikelns betydelse har ökat sedan man i samband med grundlagsreformen (2014) ville formulera artikelns innehåll bättre som en människorätt i nyckelställning.⁴³ Norge bestämde i sin klimatlag (*Lov om klimamål*) från 2017 att de nationella växthusgasutsläppen ska minskas med 40 procent före 2030. Dessutom strävar Norge efter att vara koldioxidneutral senast 2050.⁴⁴ Norges egna utsläpp är rätt små, eftersom landet har en av världens strängaste klimatåtgärder och har varit aktivt också i FN:s klimatförhandlingar. Norges förmögenhet har dock till stor del baserats på fossila bränslen: landet exporterar betydande mängder olja och naturgas, och landets utsläpp av

³⁶ Nedeveska 2021, s. 2–3.

³⁷ Voigt 2021, s. 707.

³⁸ Kulovesi & Mähönen 2024, s. 46.

³⁹ Islands regering 2020, s. 3.

⁴⁰ Om danska klimatmål, se Tilsted & Bjørn 2023, s. 103 och Tvarnø 2022, s. 101. Om isländska klimatmål, se Islands regering 3.3.2024 och Maljean-Dubois 2022, s. 220.

⁴¹ Kulovesi 2024, s. 263.

⁴² Setzer et al. 2018, s. 18. Se också De Lucia & Solstad Andreassen 2020.

⁴³ de Vilchez Moragues 2017, s. 11.

⁴⁴ Norska klimat- och miljöministeriet 2020, s. 11–12.

växthusgaser utanför Norge till följd av försäljningen av fossila bränslen beräknas vara 95 procent större än Norges egna utsläpp.⁴⁵

Finlands procentmål för klimatpolitiken är mer ambitiösa än Norges: Med stöd av Finlands klimatlag (423/2022) ska de växthusgasutsläpp som människans verksamhet orsakar atmosfären minska med 60 procent fram till 2030 och med 80 procent fram till 2040 jämfört med nivån 1990. I Sverige har man fastställt nationella, procentuella klimatmål i det nationella klimatpolitiska programmet i stället för i lagstiftningen. Enligt programmet ska Sverige vara fritt från nettoutsläpp senast 2045. För att uppnå detta har man beslutat att växthusgasutsläppen i landet ska vara minst 45 procent mindre än 1990.⁴⁶ I Sverige har det också på lagnivå föreskrivits ett mål om nollutsläpp i enlighet med klimatavtalet från Paris.⁴⁷

3 Mänskliga rättigheter i nordiska klimaträttegångar

3.1 Människorättsperspektivet i klimaträttegångar

Sedan klimatavtalet från Paris ingicks har klimaträttegångarna fått allt större betydelse när det gäller att tillgodose de internationella mänskliga rättigheterna. Likheterna mellan de mänskliga rättigheterna och miljörätten, som för närvarande erkänns både av myndigheterna för mänskliga rättigheter och i litteraturen, har blivit viktiga.⁴⁸ Likheterna håller på att få en mer betydelsefull roll i klimatdebatten.⁴⁹ Dessutom har klimaträttegångar börjat behandlas till exempel vid Europadomstolen, där skyldigheterna för en enskild stat i princip påverkar alla konventionsstater.⁵⁰

Deltagande i klimaträttegångar kan orsaka problem för organisationerna själva, särskilt ekonomiskt. Organisationerna kan vara beroende av donationer från personer i medelklassen som vanligen är välbärgade och utbildade i de nordiska länderna. Donatorernas åsikter sammanfaller inte nödvändigtvis med de sårbara samhällsgruppernas intressen som de icke-statliga organisationerna försöker driva.⁵¹ Trots detta har klimaträttegångarna blivit en

⁴⁵ Kulolesi & Mähönen 2024, s. 64 och Zahar 2020, s. 2.

⁴⁶ Krisinformation 10.10.2023.

⁴⁷ Eskander, Hauser & Setzre 2021, s. 58.

⁴⁸ Savaresi & Auz 2019, s. 257 och Savaresi, Alabrese & Scott 2022, s. 2.

⁴⁹ Kulolesi & Mähönen 2024, s. 88.

⁵⁰ Keller & Heri 2022, s. 155 och Karlsson Niska 2020, s. 339.

⁵¹ Kotzé et al. 2022, s. 12.

betydelsefull form av klimatpåverkan för miljöorganisationerna, med hjälp av vilken miljöorganisationerna utöver klimatskyddet också kan driva människorättsfrågor.⁵² Rättegångarna kan också genom att öka medvetenheten uppmuntra organisationer att utmana ländernas klimatpolitik. Även om domstolarna inte godkänner organisationernas krav, kan organisationerna väcka diskussion genom klimaträttegångar.⁵³

En stor del av klimaträttegångarna förs mot statliga aktörer. Staterna har i synnerhet åberopat att de internationella människorättskonventionerna inte förpliktar parterna att minska de globala negativa effekter som orsakas genom klimatförändringen. Staterna har också kunnat åberopa att klimatförändringen som ett globalt fenomen inte är en enskild stats ansvar. Många länder anser att deras skyldigheter när det gäller mänskliga rättigheter är begränsade till innanför deras gränser. Klimatförändringarna innebär därför utmaningar när det gäller mänskliga rättigheter.⁵⁴

Det människorättsinriktade perspektivet är ett drag som starkt präglar klimatskyddet och klimaträttegångarna och det är kopplat till uppnåendet av målen i FN:s agenda för hållbar utveckling.⁵⁵ På agendan strävar man efter att människor ska ha goda levnadsmöjligheter på jorden även i framtiden, och därför är det viktigt att man är medveten om olika människorättsfrågor för att agendan ska kunna genomföras. Eftersom klimatförändringarna inte är begränsade till enskilda nationella stater och deras jurisdiktion, kan de inte begränsas enbart genom nationell lagstiftning. Därför har FN satt upp klimatåtgärder (mål 13) som ett av målen i sin agenda för hållbar utveckling för att bidra till att bromsa klimatförändringen globalt.⁵⁶ Tryggandet av klimatskyddet är internationellt en del av tryggandet av rätten till en ren, hälsosam och hållbar miljö.⁵⁷ Det verkar som om klimaträttegångarna i olika länder bidrar till att målen i FN:s agenda för hållbar utveckling och miljörätten uppnås, eftersom miljöorganisationerna genom att skapa klimaträttegångar kan få en bekräftelse om att staterna bär sitt ansvar för att klimatmålen uppnås av domstolarna.

I klimaträttegångar mot företag är det svårt att ta upp människorättsfrågor: i den traditionella synen på de mänskliga rättigheterna är det mycket svårt att hålla icke-statliga aktörer ansvariga för kränkningar av de mänskliga rättigheterna. Som det konstateras i litteraturen

⁵² Willers 2024, s. 66.

⁵³ Wegener 2020, s. 34.

⁵⁴ Feria-Tinta 2021, s. 60 och Firat 2023, s. 97.

⁵⁵ Hassi 2018, s. 74.

⁵⁶ Pentikäinen & Sorsa 2022, s. 6, 8.

⁵⁷ de Vilchez & Savaresi 2021, s. 3.

finns det ett betydande antal orättvisor som domstolarna inte har möjlighet att ingripa i.⁵⁸ Även om företag ignorerar människorättsfrågor, är den internationella människorättslagstiftningen i regel förpliktande för stater.⁵⁹ Detta kan ses som en betydande brist i klimaträttegångarna. Företagen står för merparten av de globala utsläppen av växthusgaser, även om de är skyldiga att i sin verksamhet beakta de klimatkonsekvenser som den medför.⁶⁰ Antalet klimaträttegångar som inletts mot företag har ökat, samtidigt som miljöorganisationer som inleder rättegångar spelar en allt större roll.⁶¹ Också av klimaträttegångarna i jämförelsestaterna hänför sig flera till företagens miljöansvarsfrågor i fråga om klimatskydd och växthusgasutsläpp från företagsverksamhet.⁶² Bedömt som helhet borde man också i klimaträttegångar mot företag i framtiden effektivare även kunna åberopa människorättsfrågor. EU:s direktiv om företagsansvar har medfört en positiv förändring: ett direktiv som omfattar både miljöansvar och mänskliga rättigheter gör det möjligt att övervaka företagens ansvar inom unionen.

3.2 Barns och kommande generationers rättigheter

3.2.1 Barns och kommande generationers rättigheter och klimatförändringen

Barn och kommande generationer kommer att ställas inför klimatförändringens konsekvenser. Deras rättigheter har utgjort en särskild människorättsfråga i klimaträttegångar – barn ska tryggas rätt till sådan omsorg och sådant skydd som är väsentligt för deras välbefinnande och utbildning.⁶³ De mänskliga rättigheterna och klimatförändringens långtgående konsekvenser, som hotar kommande generationer, är kopplade till rättvisa mellan generationerna och berättigar ungdomar att delta i rättegångar.⁶⁴

Av de människorättsfrågor som behandlas i klimaträttegångar tryggas barnens välbefinnande särskilt av rätten till liv och respekt för privatlivet och familjelivet (artiklarna 2 och 8 i

⁵⁸ Otto et al. 2023, s. 417.

⁵⁹ da Luz Scherf & Viana da Silva 2023, s. 5.

⁶⁰ Network for Greening the Financial System 2023, s. 10.

⁶¹ Rumpf 2022, s. 441, 447.

⁶² Se rättegångar om olje- och gasborrningar i Norge samt HFD:s fall i Finland HFD 2024:16, där Finlands naturskyddsförbunds lokalförening klagade över huruvida anskaffningen av träråvara ska räknas som en del av en bioproduktfabriks miljötillståndspliktiga verksamhet. I ärendet skulle man avgöra om de klimatrelaterade konsekvenserna av anskaffningen av träråvara borde ha beaktats vid tillståndsprövningen. Av det aktuella beslutet framgår särskilt att Finlands klimatlag inte direkt förpliktar privata aktörer att vidta klimatåtgärder.

⁶³ Savaresi & Auz 2019, s. 254 och Heinämäki 2023, s. 35.

⁶⁴ Beauregard et al. 2021, s. 659.

Europakonventionen), som har som rättigheter närmast sig varandra i Europadomstolens avgörandepraxis. Skillnaderna i artiklarnas förpliktande karaktär har minskat⁶⁵: rätten till respekt för privatlivet och familjelivet har stärkts som en rättighet och är till sin natur närmare den rätt till liv som för närvarande anses vara absolut. I det nederländska målet Urgenda, som inspirerade och ökade antalet internationella klimaträttegångar, behandlades dessa rättigheter och det konstaterades att lagstiftaren inte hade agerat tillräckligt för att skydda kommande generationers intressen och rättigheter.⁶⁶ De mänskliga rättigheterna i Europakonventionen är viktiga för barns och kommande generationers rättigheter, eftersom de också måste beaktas i klimaträttegångar där skadan ännu inte har inträffat, utan där man strävar efter att bromsa framtida skador.⁶⁷ Med tanke på tryggheten av barnens rättigheter är också FN:s konvention om barnets rättigheter från 1989 viktig, denna har börjat tas med i klimaträttegångar globalt.⁶⁸

I likhet med Nederländerna har barns och kommande generationers rättigheter lyfts fram också i den nordiska rättspraxisen. I Finlands senaste klimaträttegång (HFD 2024:16) kan man inte säga att barns eller kommande generationers rättigheter har lyfts fram, men i Finlands första klimaträttegång (HFD 2023:62) konstaterades det att klimatförändringen utifrån bästa vetenskapliga rön är *”en ödesfråga för mänskligheten och hotar nuvarande och kommande generationers levnadsvillkor på jorden, om inte snabba och effektiva åtgärder vidtas i fråga om utsläppsbegränsningar och bevarande och ökning av kolsänkor.”*⁶⁹

I fallet HFD 2023:62 åberopade miljöorganisationerna att statsrådet hade brutit mot klimatlagen genom att inte fatta beslut om behovet av ytterligare åtgärder och om ändring av klimatplanerna, trots att utvecklingen av växthusgasutsläppen och i synnerhet kolsänkorna äventyrade uppnåendet av målen i klimatlagen.⁷⁰ Den rättsliga prövningen av ärendet handlade också om hur kommande generationers rättigheter till ett människovärdigt liv skulle garanteras. Beslutet i Finlands första klimaträttegång var av betydelse för miljöorganisationernas verksamhet: vid vägningen av besvärsmålen bedömdes hur man i enlighet med 20 § i grundlagen, som tryggar de grundläggande miljö rättigheterna, ska sträva efter att garantera en omfattande rätt att delta när det miljöpolitiska beslutsfattandet anknyter till ett viktigt och allvarligt

⁶⁵ Ragnarsson 2022, s. 290, 296; Viljanen, Heiskanen & Raskulla 2016, s. 99 och Lavrysen 2021, s. 3. Se även Mielityinen 2021, s. 113–114.

⁶⁶ Mutanen 2023, s. 1085, 1087.

⁶⁷ Norges institusjon for menneskerettigheter 2020, s. 84.

⁶⁸ Boshoff & Damtew 2022, s. 336.

⁶⁹ Se mer om fallet i Belinskij et al. 2024, s. 22.

⁷⁰ Kulovesi & Mähönen 2024, s. 52.

hot mot framtiden. Enligt beslutet är de grundläggande miljö rättigheter starkt sammankopplade förutom till 21 § i grundlagen, som tryggar rättsskyddet, och till Århuskonventionen, som tryggar miljöorganisationernas rättigheter internationellt. Ett centralt mål för Finlands klimatlag är dessutom allmänhetens rätt att delta i det klimatpolitiska beslutsfattandet.

HFD:s beslut åskådliggör hur barns och kommande generationers rättigheter är kopplade till miljö rätten (se kapitel 3.3). De är också kopplade till miljöorganisationernas grundläggande syfte: även om skyddet av de grundläggande miljö rättigheterna till sin natur representerar ett antropocentriskt perspektiv, är det också kopplat till miljöskyddsfrågor.

I Sverige har hundratals ungdomar med stöd av miljöorganisationer krävt sina rättigheter redan i två klimaträttegångar: *Magnolia* (2018)⁷¹ och *Aurora* (2022)⁷² visade hur unga människor är medvetna om sina rättigheter och kan också kräva dem. I synnerhet det förstnämnda fallet är intressant, trots det negativa beslutet – förutom Sveriges barn och kommande generationer är det också ett erkännande av rättigheterna för personer som befinner sig utomlands och man vill minska utsläppen för det gemensamma bästa.⁷³

Målet HR-2020-845-J vid Norges högsta domstol har sedermera framskridit till Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna under namnet *Greenpeace Nordic m.fl. mot Norge*, och det bedöms ha en betydande genomslagskraft även om beslutet inte har varit framgångsrikt på nationell nivå.⁷⁴ I Norge inleddes 2023 en andra klimaträttegång som hänför sig till samma ärendehelhet. Enligt miljöorganisationerna har den norska regeringen brutit mot sin skyldighet enligt högsta domstolens tidigare avgörande att bedöma de globala klimatkonsekvenserna av de tre nya oljefälten i Nordsjön. Ärendet avgjordes till förmån för miljöorganisationerna i januari 2024.⁷⁵

3.2.2 Kan vuxna främja barns och kommande generationers rättigheter?

I miljöorganisationers klimaträttegångar kan det uppstå problem med vem som över huvud taget kan åberopa barns och kommande generationers rättigheter: I Magnoliamålet i Sverige

⁷¹ Om fallet, se Future Round Table 20.5.2024 och Heiskanen 2018, s. 167. Fallet är också känt som PUSH Sverige, Fältbiologerna och andra v. Sverige.

⁷² Anton Foley och andra mot Sverige.

⁷³ Burgers 2020, s. 119, 122.

⁷⁴ Mayer & Asselt 2023, s. 177. Se även Minnerop & Røstgaard 2021 och climatecasechart.com.

⁷⁵ Kulovesi & Mähönen 2024, s. 66.

diskuterades om vuxna enligt svensk lag har rätt att delta i en rättegång som gäller barn och kommande generationer.⁷⁶

Det verkar därför som om domstolarnas inställning till klimaträttegångar som miljöorganisationerna har inlett och som åberopar barns och kommande generationers rättigheter är negativare i Sverige än i Finland, även om situationen inte heller i Finland är tydlig. Med stöd av bestämmelsen om sökande av ändring i Finlands klimatlag (21 b § 2 punkten) har bland annat *”den, vars rätt, skyldighet eller intresse på ett särskilt sätt kan beröras av klimatförändringarnas effekter, effekterna av begränsningen av klimatförändringarna”* besvärsrätt, samt en registrerad förening som bedriver riksomfattande verksamhet och som enligt sina stadgar företräder dessa personer. Definitionen gäller för miljö- och naturskyddsorganisationer och dessutom nämndes i förarbetena en sammanslutning som bevakar markrepresentanternas intressen. Det har bedömts att en organisations besvärsrätt när förutsättningarna uppfylls också gäller till exempel en organisation som består av unga – därför hade det också varit motiverat att nämna ungdomsorganisationer.⁷⁷

Barns och ungas rättigheter har också lyfts fram i klimaträttegångar i Norge. Till skillnad från Sverige var ungdomarna inte i *”huvudrollen”* i Norge, utan *Greenpeace Nordic* inledde 2021 rättegången i anslutning till oljeborrning. Artiklarna 2 och 8 i Europakonventionen åberopades.⁷⁸ I norsk rättspraxis har man lyft fram ett liknande synsätt som i Magnoliamålet i Sverige: i ett avgörande av Norges högsta domstol (HR-2020-845-J) som fick avslag (2020) konstaterades det att allvaret i den olägenhet som miljön upplever är ett nyckelkriterium vid avvägningen av ärendet, och allvaret bedöms i enlighet med artikel 112 i den norska grundlagen utifrån den olägenhet för hälsan som människan upplever samt utifrån olägenheten för naturens produktivitet och mångfald.⁷⁹ Fallet har beskrivits som *”den tredje generationens mänskliga rättigheter”*.⁸⁰ År 2022 vädjade de norska myndigheterna till domstolen att avvisa fallet. Myndigheterna ansåg inte att klaganden hade besvärsrätt eller alternativt hade det inte skett någon rättskränkning i fallet.⁸¹

⁷⁶ Future Round Table 20.5.2024, s. 1. Läs mer om Magnoliamålet de Vílchez Moragues 2017, s. 13.

⁷⁷ Mähönen 2024, s. 503.

⁷⁸ Luporini & Kodiveri 2021, s. 6 och Keller & Heri 2022, s. 156.

⁷⁹ Spier 2020, s. 337–338 och Parker, Mestre, Jodoin & Wewerinke-Singh 2020, s. 78.

⁸⁰ Eftestøl 2021, s. 145.

⁸¹ Reuters 28.4.2022.

I likhet med Magnoliamålet i Sverige väcker det norska rättsfallet frågan om vuxnas roll när det gäller att driva barnens intressen: myndiga miljöaktivister är inte i sig de rätta personerna för att främja barnens intressen, eftersom barnen i detta fall inte har upplevt hälsomässiga olägenheter. I fråga om Norge är det av betydelse att artikel 112 i grundlagen uttryckligen ger individen rättigheter⁸², och i dag upplever inte vuxna som är verksamma inom miljöorganisationer konsekvenserna av klimatförändringen på individnivå. Med beaktande av att det i Finlands klimatlag inte uttryckligen nämns unga, är det klart att denna fråga kräver precisering i jämförelsestaterna.

3.3 Rätt till miljö

Tryggandet av klimatskyddet är internationellt en del av tryggandet av rätten till en ren, hälsosam och hållbar miljö. Klimaträttegångarna som åberopar rätten till en hälsosam miljö är enligt litteraturen mer typiska i det globala syd⁸³, men de förekommer också hos de nordiska representanter som jämförs i denna artikel. I Finland, Sverige och Norge påverkas framgången i klimaträttegången, som grundar sig på påståenden om mänskliga rättigheter, av många frågor: det väsentliga är om miljöorganisationen i detta fall kan betraktas som ett offer och därmed vara lämpad att driva människorättsfrågor.⁸⁴ Om klimaträttegångar framskrider från jämförelsestaterna till Europadomstolen, medför det utmaningar att Europakonventionen inte tryggar individens rätt till en ren och lugn miljö. Miljö- och klimatfrågor bör därför granskas vid Europadomstolen genom andra rättigheter i avtalet.⁸⁵ Detta torde inte medföra några särskilda praktiska utmaningar, eftersom kopplingen mellan mänskliga rättigheter och miljö har lett till att en stor del av de rättigheter som Europadomstolen garanterar har blivit ”grönare”, och domstolen har nu en stor mängd rättspraxis som gäller miljön.⁸⁶

Rätten till miljö har lyfts fram i miljöorganisationernas rättegångar i alla jämförelsestater: I Finland har miljörätten åberopats i fallet HFD 2023:62, i Sverige har den lyfts fram åtminstone i Magnoliamålet (2018)⁸⁷ och i Norge i rättegångar om olje- och gasborrningar. I litteraturen har det konstaterats att miljöorganisationerna i Norge har som mål att i

⁸² Eftestøl 2021, s. 144.

⁸³ de Vilchez & Savaresi 2021, s. 6–8 och Mwesigwa & Mutesasira 2021, s. 140. Se även Adigun 2024.

⁸⁴ Peel & Osofsky 2018, s. 64.

⁸⁵ Norges institusjon for menneskerettigheter 2020, s. 84.

⁸⁶ Fraser & Henderson 2022, s. 6.

⁸⁷ FN:s miljöprogram 2017, s. 39 och de Vilchez Moragues 2017, s. 18. Se även Parker, Mestre, Jordoin & Wewerinke-Singh 2020, s. 78 och RP 239/2022 rd, s. 34.

klimaträttegången bekämpa klimatförändringen och försvara rätten till en hälsosam miljö genom att förhindra att oljeborrningen utvidgas.⁸⁸ Utifrån jämförelsestaternas rättspraxis är rätten till miljö en viktig grundläggande och mänsklig rättighet också i nordiska klimaträttegångar. Eftersom klimaträttegångarna är ett ganska nytt tema, visar sig deras växthusgasminskande effekt och deras betydelse för tillgodoseendet av de grundläggande miljörättigheterna i större utsträckning först på längre sikt.⁸⁹

Enligt HFD i Finland bör behovet av att trygga de grundläggande rättigheterna och fullgörandet av internationella förpliktelser i fråga om sådan begränsning av klimatförändringen som är väsentlig med tanke på hela mänsklighetens framtid beaktas särskilt vid bedömningen av den offentliga skyldigheten att trygga de mänskliga rättigheterna och de grundläggande rättigheterna.⁹⁰ Av HFD:s iakttagelser kan det anses vara av betydelse att det enligt den ska vara möjligt att i rättsstater föra sådana åtgärder till prövning i domstol som kan inverka på tryggheten av människans grundläggande rättigheter, såsom en hälsosam och människovärdig miljö, även i framtiden.

Inställningen till den grundläggande miljörättighet som tryggas i artikel 112 i den norska grundlagen har varierat i norska klimaträttegångar. I fråga om den första rättegången ansåg underrätten att climateffekterna av olja som exporterats inte var relevanta vid bedömningen av tillgodoseendet av en grundläggande miljörättighet. Besvären avslogs både vid besvärdomstolen och vid högsta domstolen, vars syn på den höga tröskeln för tillämpning av grundlagens grundläggande miljörättigheter har ansetts vara konservativ. I en senare klimaträttegång i Norge verkar åsikterna ha förändrats: I januari 2024 konstaterade tingsrätten i Oslo att miljökonsekvensbedömningen av olje- och gasfälten var bristfällig, eftersom den inte hade omfattat växthusgasutsläpp från fälten utanför Norge.⁹¹

3.4 Andra mänskliga rättigheter

Förutom barns och kommande generationers rättigheter och rätten till miljö väcker klimaträttegångarna också andra frågor som gäller de grundläggande rättigheterna och de mänskliga rättigheterna. Viktiga andra mänskliga rättigheter är enligt litteraturen i synnerhet rätten till hälsa, arbete, egendom och likabehandling samt rätten till mat, vatten och

⁸⁸ Colby, Ebbersmeyer, Heim & Røssaak 2020, s. 179.

⁸⁹ Similä 2021, s. 14.

⁹⁰ Människorättscentret 2024, s. 13.

⁹¹ Kulolesi & Mähönen 2024, s. 65, 67.

boende.⁹² Hittills har det dock inte förekommit några rättegångar där dessa åberopats i första hand i jämförelsestaterna. Ett visst undantag från detta kan närmast anses vara de norska rättegångarna om olje- och gasbörningar: i synnerhet efter den klimaträttegång som nyligen avslutats med miljöorganisationens seger har det skrivits att oljebolagen måste göra en omfattande bedömning av verksamhetens klimatpåverkan.⁹³ Eftersom det är klart att denna nya rättegång med sina slutliga resultat i synnerhet på längre sikt medför ändringar i oljebolagens verksamhetsmöjligheter i Norge, är den ägnad att medföra begränsningar också i de anställdas och ägarnas arbets- och egendomsrättigheter när den på längre sikt gör det omöjligt för bolagen att bedriva verksamhet i Norge.

En separat människorättsfråga som har ett starkt samband med jämförelseländerna och som påverkas av klimatförändringen är urfolkens rätt till en traditionell livsstil.⁹⁴

Klimatförändringen medför utmaningar för samernas traditionella livsstil, och därför har bland annat miljöaktivister med samisk bakgrund varit involverade i norska oljebörningsrättegångar.⁹⁵ I de nordiska länderna bor samerna i de norra delarna av jämförelsestaterna och dessutom inuiterna på Grönland, så urfolkens rättigheter är en viktig nordisk fråga.⁹⁶ Miljöorganisationerna har dock ännu inte inlett någon egentlig rättegång i de nordiska länderna som uttryckligen gäller urfolkens rättigheter, men de har stött och deltagit i de klimaträttegångar som samiska organisationer har fört. Sveriges samiska ungdomsorganisation *Sáminuorra* förde tillsammans med tio familjer från Europa, Kenya och Fiji⁹⁷ klimatfrågan till behandling i Europadomstolen i målet *People's Climate Case (2018)*, men förlorade rättegången. Miljöorganisationen *Climate Action Europe* deltog i rättegången genom att stödja samiska ungdomar i kommunikationen.⁹⁸

4 Sammanfattning

I den här artikeln undersöks Finlands, Sveriges och Norges klimaträttsliga rättspraxis och de människorättsfrågor som förekommer i den samt frågan om miljöorganisationerna över huvud taget har möjlighet att driva människorättsfrågor.

⁹² Savaresi & Auz 2019, s. 254 och Heinämäki 2023, s. 35. Se även Iyengar 2023, s. 307.

⁹³ Shapovalova 31.1.2024.

⁹⁴ Lewis 2021, s. 9.

⁹⁵ Haugan Holden 15.8.2024.

⁹⁶ Heiskanen 2018, s. 97.

⁹⁷ Kulovesi & Mähönen 2024, s. 79. Se även fallet Willers 2020, s. 299.

⁹⁸ Climate Case Chart 2018.

Svaret på frågan om miljöorganisationer kan verka för mänskliga rättigheter är givetvis positivt – frågan är snarare hur man ska förhålla sig till att dagens vuxna driver kommande generationers rättigheter. Att de mänskliga rättigheterna allt oftare lyfts fram i klimatfrågor representerar en starkt antropocentrisk synvinkel där man uttryckligen satsar på klimatskyddet utifrån människornas behov. På grund av klimaträttegångarnas politiska karaktär väcker de frågor, särskilt med tanke på utmaningarna i anslutning till principen om maktens tredelning. Det verkar dock som om man i nuläget strävar efter att bortse från eventuella utmaningar, eftersom prövningen av människorättsfrågor och frågor som gäller de grundläggande rättigheterna också på domstolsnivå har börjat betraktas som väsentlig.

Eftersom miljöorganisationerna oftast har för avsikt att satsa på olika miljöskyddsfrågor i stället för på de mänskliga rättigheterna, kan man i de rättegångar som miljöorganisationerna driver och som i huvudsak åberopar de mänskliga rättigheterna i princip också se en slags principiell tematisk motstridighet. Denna motstridighet har på ett effektivt sätt "övervunnits", till exempel i Sverige, där det tillsammans med miljöorganisationer har funnits ett stort antal ungdomar som kämpat för sina egna rättigheter för att främja barns och kommande generationers mänskliga rättigheter. Då har miljöorganisationerna spelat ett slags understödjande roll, och frågan om huruvida miljöorganisationernas myndiga miljöorganisationsaktivister kan driva barns och ungas rättigheter har inte heller blivit ett avgörande problem i sådana rättegångar.

Jämförelsen visade att det i de jämförda nordiska ländernas rättspraxis finns vissa tydliga människorätsteman: liksom även globalt lyftes frågor som gäller barns och kommande generationers rättigheter samt miljö rättigheter fram mest i jämförelseländernas rättspraxis. Enligt internationell litteratur har dessa varit de mest betydande mänskliga rättigheterna i klimaträttegångarna i Finland, Sverige och Norge. Barn och ungdomar har börjat bli medvetna om frågor som rör barns rättigheter och andra mänskliga rättigheter och har därmed tagit klimatfrågor till behandling i domstol. Utöver barnens rättigheter och framtidsfrågor har också många andra mänskliga rättigheter lyfts fram i den nordiska klimaträttspraxisen som gäller miljöorganisationer och miljöaktivister: klimatförändringen kan bland annat skada rätten till liv och familjeliv, egendom och i synnerhet rätten till en ren och hälsosam miljö.

Den nordiska rättspraxis som gäller klimaträttegångar visar på ett bra sätt hur klimaträttegångar har blivit en stabil del av den nordiska klimataktivismen.

Miljöorganisationerna har i de nordiska länder där de har ekonomiska möjligheter att inleda klimaträttegångar, goda möjligheter att genom rättegångar påverka beslutsfattandet om klimatet, de mänskliga rättigheterna och företagens ansvar.

Källor

Skriftliga källor

- Albrecht, E.; Viljanen, J. & Vaara, E. (2020). Ilmastopolitiikan hyväksyttävyys ja kansalaisosallistuminen ilmastolain uudistuksessa. *Ympäristöpolitiikan ja -oikeuden vuosikirja XIII 2020*. s. 369–415.
- Adigun, M. (2024). A human rights approach to climate litigation before the ECOWAS court. *Environmental Law Review*, 26(1), s. 16–32.
<https://doi.org/10.1177/14614529231199378>
- Beauregard, C.; Carlson, D.; Robinson, S.; Cobb, C.; Patton, M. (2021). Climate justice and rights-based litigation in a post-Paris world. *Climate Policy*, 21:5, s. 652–665.
<https://doi.org/10.1080/14693062.2020.1867047>
- Belinskij, A.; Vesa, S.; Leskinen, P.; Karttunen, N.; Lähteenmäki-Uutela, A. (2024). Yleisön oikeudet vaikuttaa päätöksentekoon ilmastoasioissa: päätöksenteon muuttuva legitimizeetti. *Ympäristöjuridiikka 1/2024*, s. 7–33.
- Boshoff, E. & Damtew, S. G. (2022). The potential of litigating children's rights in the climate crisis before the African Committee of Experts on the Rights and Welfare of the Child. *African Human Rights Law Journal*, s. 328–361.
- Bothner, F.; Töller, A. E. & Schnase, P. P. (2022). Do Lawsuits by ENGOs Improve Environmental Quality? Results from the Field of Air Pollution Policy in Germany. *Sustainability*, 14. <https://doi.org/10.3390/su14116592>
- Burgers, L. E. (2020). *Justitia, the People's Power and Mother Earth: Democratic legitimacy of judicial law-making in European private law cases on climate change*. Amsterdam universitet.
- Colby, H.; Ebbesmeyer, A. S.; Heim, L. M. & Røssaak, M. K. (2020). Judging Climate Change: The Role of the Judiciary in the Fight Against Climate Change. *Oslo Law Review*, 7(3), s. 168–185. <https://doi.org/10.18261/ISSN.2387-3299-2020-03-03>
- da Luz Scherf, E. & Viana da Silva, M. V. (2023). Oil giant, climate saviour, or somewhere in between? Human rights and the Norwegian climate paradox. *Int.J. Public Law and Policy*, s. 1–18. <https://doi.org/10.1504/IJPLAP.2023.10054627>
- De Lucia, V. & Solstad Andreassen, I. (2020). Climate Litigation in Norway. A Preliminary Assessment. *DPCE Online*, 43(2).
- de Vílchez Moragues, P. (2017). *Extraterritoriality and judicial review of state's policies on global warming: Some reflections following the 2016 Scandinavian climate lawsuits*.

Universidad de las Ilas Baleares. Spanien.

de Vilchez Moragues, P. & Savaresi, A. (2021). The Right to Healthy Environment and Climate Litigation: A Game Changer? *Yearbook of International Environmental Law*, 32. s. 3–19. <https://doi.org/10.1093/yiel/yvac064>

Eftestøl, E. (2021). Juridik och politik – vem bestämmer i miljöfrågor? *JFT 2/2021*, s. 140–154.

Eskander, S.; Fankhauser, S. & Setzer, J. (2021). Global Lessons from Climate Change Legislation and Litigation. *Environmental and Energy Policy and the Economy*, 2(1), s. 1–225. <https://doi.org/10.1086/711306>

Feria-Tinta, M. (2021). Climate Change Litigation in the European Court of Human Rights: Causation, Imminence and other Key Underlying Notions. *Europe of Rights & Liberties/Europe des Droits & Libertés*, (1)3, s. 52–71.

Fiorini Beckhauser, E. (2024). The synergies between human rights and the nature: An ecological dimension from the Latin American climate litigation. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 42(1), *Special Issue: Theory and practice of Sustainable Development and Human Rights: Navigating Harmonious Interpretations and Creative Tensions*, s. 3–142. <https://doi.org/10.1177/09240519231223672>

Firat, E. (2023). Rights-based litigation in tackling climate change: Can the ECtHR be effective in protecting human rights in the context of climate change? *L&JR*, 14(36), s. 89–140.

Fraser, J. & Henderson, L. (2022). The human rights turn in climate change litigation and responsibilities of legal professionals. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 40(1), s. 3–11. <https://doi.org/10.1177/09240519221085342>

Halme-Tuomisaari, M. & Rapin, A. (2021). ”Minä olen joki, joki on minä” – ympäristö, ihmisoikeudet ja ontologinen muutos. *Oikeus*, (50)4. s. 559–569.

Hassi, S. (2018). Toimiva oikeusvaltio on myös ympäristönsuojelun edellytys. *Ympäristöjuridiikka 4/2018*, s. 70–75.

Heinämäki, L. (2023). Human Rights and the Environment. *Yearbook of International Environmental Law*. 33(1/2022), s. 29-36. <https://doi.org/10.1093/yiel/yvad005>

Heiskanen, H.-E. (2018). *Towards Greener Human Rights Protection – Rewriting the Environmental Case-Law of the European Court of Human Rights*. Acta Universitatis Tamperensis 2367. Tampere University Press. Tampere.

Hirvonen, A. (2011). *Mitkä metodit? Opas oikeustieteen metodologiaan*. Yleisen oikeustieteen julkaisu 17. Helsingfors universitet. Helsingfors.

- Hollo, E. (2020). Antroposeeni ja kestävä kehitys, lisämausteena viroseeni. *Ympäristöjuridiikka* 2/2020, s. 3–6.
- Iyengar, S. (2023). Human rights and climate wrongs: Mapping the landscape of rights-based climate litigation. *Review of European Comparative & International Environmental Law*, 32(2): *International Climate Litigation*, s. 173–383.
<https://doi.org/10.1111/reel.12498>
- Kajala, J. (2020). Kansalaisjärjestöjen osallistumisoikeuksien kehitys kansainvälisessä ympäristöoikeudessa 1970-luvulta 1990-luvulle. *Oikeus*, (49)2, s. 215–228.
- Karlsson Niska, T. (2020). Climate Change Litigation and the European Court of Human Rights – A Strategic Next Step? *Journal of World Energy Law and Business*, 13, s. 331–342.
<https://doi.org/10.1093/jwelb/jwaa028>
- Keinänen, A. & Väättänen, U. (2016). Empiirinen oikeustutkimus – mitä ja milloin? I Miettinen, T. (ed.). *Oikeustieteellinen opinnäyte – Artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta*. Edita Publishing Oy.
- Keller, H. & Heri, C. (2022). The Future is Now: Climate Cases Before the ECtHR. *Nordic Journal of Human Rights*, 40:1, s. 153–174.
<https://doi.org/10.1080/18918131.2022.2064074>
- Kokko, K.; Kuokkanen, T. & Utter, R. (2011). *Ilmasto-oikeus*. Talentum Media Oy. Hämeenlinna.
- Kokko, K. (2016). Ympäristöoikeuden tutkimusmetodeista Suomessa. *Ympäristöjuridiikka* 1/2016, s. 29–42.
- Kotzé, L. J.; Mayer, B.; van Asselt, H.; Setzer, J.; Biermann, F.; Celis, N.; Adelman, S.; Lewis, B.; Kennedy, A.; Arling, H. & Peters, B. (2022). Courts, climate litigation and the evolution of earth system law. *Global Policy*, 15(1), s. 5–22.
<https://doi.org/10.1111/1758-5899.13291>
- Kreuder, T. (2023). Climate Change Litigation – A Promising Perspective? *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 73(2-3), s. 593–625. <https://doi.org/10.3935/zpfz.73.23.16>
- Kulovesi, K. (2024). Pariisin sopimus. I. Kulovesi, K.; Mähönen, M. & Laininen, J. (ed.), *Ilmasto-oikeus*. ALMA Talent. s. 191–263.
- Kulovesi, K. & Mähönen, M. (2024). Globaalin ilmasto-oikeuden kehitystrendejä. I Kulovesi, K.; Mähönen, M. & Laininen, J. (ed.), *Ilmasto-oikeus*. ALMA Talent. s. 43–116.
- Kulovesi, K. & Mähönen, M. (2024b). Ilmastolain seurantajärjestelmä. I Kulovesi, K.; Mähönen, M. & Laininen, J. (ed.), *Ilmasto-oikeus*. ALMA Talent. s. 461 – 481.

- Lavrysen, L. (2021). *Public interest litigation in Europe: the case of climate change*. Thirteenth meeting of the Task Force on Access to Justice under the Aarhus Convention.
- Lehtinen, S. S. (2021). Repeämä lakimaisemassa: ilmastokriisi tilallis-ajallisena kaikkeuden konfliktina. *Oikeus* (50)4, s. 527–549.
- Lewis, B. (2021). The Potential of International Rights-Based Climate Litigation to Advance Human Rights Law and Climate Justice. I Cripps, S. (ed.), *Griffith Journal of Law & Human Dignity. Volume 9 Issue 1*. s. 1–28. Australien.
<https://doi.org/10.69970/gilhd.v9i1.1213>
- Luporini, R. & Kodiveri, A. (2021). The Increasing Role of Human Rights Bodies in Climate Litigation. *The British Academy COP26 Briefings*.
<https://doi.org/10.5871/bacop26/9780856726767.001>
- Maljean-Dubois, S. (2022). Climate litigation: The impact of the Paris Agreement in national courts. *The Taiwan Law Review*, 324, s. 211–222.
<https://doi.org/10.53106/1025593132413>
- Mayer, B. & Asselt, H. (2023). The rise of international climate litigation. *Review of European Comparative & International Environmental Law Volume 32, Issue 2: International Climate Litigation*. s. 173–383. <https://doi.org/10.1111/reel.12515>
- Mielityinen, S. (2021). Vahingonkorvausoikeus ja ilmastonmuutos. *Ympäristöjuridiikka* 4/2021, s. 102–119.
- Miettinen, M. (2019). Oikeusvertailua ympäristöoikeudellisissa väitöskirjoissa. *Ympäristöjuridiikka* 1/2019, s. 63–70.
- Minnerop, P. & Røstgaard, I. (2021). In Search of a Fair Share: Article 112 Norwegian Constitution, International Law, and an Emerging Inter-Jurisdictional Judicial Discourse in Climate Litigation. *44 Fordham International Law Journal* (2021), s. 847–922. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3727937>
- Mutanen, A. (2023). Tulevien sukupolvien oikeuksien turvaaminen suomalaisessa valtiosääntöoikeudessa. *Lakimies* 7–8/2023, s. 1080–1108.
- Mwesigwa, S. A. K. & Mutesasira, P. D. (2021). Climate Litigation as a Tool for Enforcing Rights of Nature and Environmental Rights by NGOs: Security for Costs and Costs Limitations in Uganda. *Carbon & Climate Law Review*, 15(2), s. 139–149.
<https://doi.org/10.21552/cclr/2021/2/5>.

- Mähönen, M. (2024). Kansalaisten osallistumis- ja vaikuttamismahdollisuudet sekä oikeussuojakeinot, teoksessa Ilmasto-oikeus (toim. Kati Kulovesi – Maiju Mähönen – Jenni Laininen). ALMA Talent 2024. s. 438–516.
- Människorättscentret (2024). Ilmastomuutos ihmisoikeuskysymyksenä – Katsaus kansainväliseen ja arktiseen toimintaympäristöön sekä saamelaisten ja muiden arktisten alkuperäiskansojen erityisasemaan. *Ihmisoikeuskeskuksen julkaisuja 1/2024*.
- Mäntylä, N. (2011). *Luonnon edustajien puhevalta*. Akademisk avhandling. Acta Wasaensia nro 225. Vasa universitet
- Määttä, T. (2015). Metodinen pluralismi oikeustieteessä – ympäristöoikeudellisen tutkimuksen suuntauksia ja menetelmät. I Marttinen, T. (ed.), *Oikeustieteellinen opinnäyte – Artikkeleita oikeustieteellisten opinnäytteiden vaatimuksista, metodista ja arvostelusta*. Edilex.
- Nedevska, J. (2021). An Attack on the Separation of Powers? Strategic Climate Litigation in the Eyes of U.S. Judges. *Sustainability*, s. 1–13. <https://doi.org/10.3390/su13158335>
- Network for Greening the Financial System (2023). *Climate-related litigation: recent trends and developments*. Teknisk dokument.
- Norges institusjon for menneskerettigheter (2020). *Klima og menneskerettigheter*.
- Norksa klimat- och miljöministeriet (2020).-*Norway's Climate Action Plan for 2021–2030. Meld. St. 13 (2020–2021) Report on the Storting (white paper)*.
- Nylund, A. (2019). Klima, miljø og domstoler i et komparativt perspektiv. Fauchald, Ole Kristian & Smith, Eivind 2019. *Mellom jus og politik – Grunnloven § 112*. Fagbokforlaget.
- Otto, F. E. L.; Minnerop, P.; Raju, E.; Harrington, L. J.; Stuart-Smith, R. F.; Boyd, E.; James, R.; Jones, R. G.; Laut, K. C. (2023). Law, justice and the role of courts in changing the social superstructure narrative in climate litigation. *Global Policy*, 14(2), s. 213–419. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.13174>
- Parker, L.; Mestre, J.; Jodoin, S. & Wewerinke-Singh, M. (2022). When the kids put climate change on trial: youth-focused right-based climate litigation around the world. *Journal of Human Rights and the Environment*, 13(1), s. 64-89. <https://doi.org/10.4337/jhre.2022.01.03>
- Partelow, S.; Winkler, K. J. & Thaler, G. M. (2020). Environmental non-governmental organizations and global environmental discourse. *PLoS ONE*, 15(5).

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0232945>

Peel, J. & Osofsky, H. M. (2018). A Rights Turn in Climate Change Litigation? *Transnational Environmental Law*, 7(1), s. 37–67. <https://doi.org/10.1017/S2047102517000292>

Pentikäinen, S. & Sorsa, K. (2022). Innovaatiomyönteinen sääntely kestävä kehityksen tavoitteiden edistäjänä – näkökulmia innovatiivisiin sääntelyratkaisuihin yrityksen ohjausjärjestelmän kehittämisessä. *Edilex* 2022/18.

Preston, B. (2011). The Influence of Climate Change Litigation on Governments and the Private Sector. 2 *Climate Law* 485. Sydney universitet. <https://doi.org/10.1163/CL-2011-048>

Ragnarsson, K. (2022). What can climate change litigation learn from socio-economic rights litigation? *Review of European & International Environmental Law Volume 32, Issue 2: International Climate Litigation*, s. 290–298. <https://doi.org/10.1111/reel.12484>

Richardson, K.; Steffen, W.; Lucht, W.; Bendtsen, J.; Cornell, S.; Donges, J.; Drüke, M.; Fetzer, I.; Bala, G.; von Bloh, W.; Feulner, G.; Fiedler, S.; Gerten, D.; Gleeson, T.; Hofmann, M.; Huiskamp, W.; Kummu, M.; Mohan, C.; Nogués-Bravo, D.; ... Rockström, J. (2023). Earth beyond six of nine planetary boundaries. *Science Advances*, 9(37). <https://doi.org/10.1126/sciadv.adh2458>

Rodríguez-Garavito, C. (2022). *Litigating the Climate Emergency – The Global Rise of Human Rights-Based Litigation for Climate Action*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781009106214>

Romaniszyn, A. (2020). Human rights climate litigation against governments: A comparative overview of current cases and the potential for regional approaches. *McGill International Journal of Sustainable Development Law and Policy*, 16(2), s. 229–269.

Rumpf, M. (2022). Climate change litigation and the private sector – assessing the liability risk for multinational corporations and the way forward for strategic litigation. I Ruppel, O.; Markus, T.; Schulev-Steindl, E.; Müllerova, H. (ed.), *Climate Change, Responsibility and Liability*. s. 441–490. Nomos. Austrian Academy of Sciences. <https://doi.org/10.5771/9783748930990-441>

Savaresi, A. & Auz, J. (2019). Climate Change Litigation and Human Rights: Pushing Boundaries. *Climate Law*, 9(3), s. 244–262. <https://doi.org/10.1163/18786561-00903006>

Savaresi, A. & Setzer, J. (2021). *Mapping the Whole of the Moon: An Analysis of the Role of Human Rights in Climate Litigation*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3787963>

- Savaresi, A.; Alabrese, M. & Scott, J. (2022). Climate Change Litigation and Human Rights: Stocktaking and a Look at the Future. *Journal of Human Rights and the Environment*, 13(1), s. 1–6. <https://doi.org/10.4337/jhre.2022.0001>
- Selvenius-Hurme, L. (2019). Ilmastopolitiikka oikeudenkäynnin kohteena – onko valtion ilmastotoimien riittävyys mahdollista saattaa tuomioistuimen arvioitavaksi hallintoriitana? *Oikeus*, (48)1, s. 67–78.
- Setzer, J.; Narulla, H.; Highman, C.; Bradeen, E. (2022). *Climate litigation in Europe: A summary report for the European Union of Judges for the Environment*. Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. The London School of Economics and Political Science.
- Similä, J. (2021). Kestävyyssmurros ja oikeus. *Ympäristöjuridiikka* 4/2021, s. 6–24.
- Spier, J. (2020). ‘The „Strongest“ Climate Ruling Yet’: The Dutch Supreme Court’s Urgenda Judgment. *Netherlands International Law Review*, 67(319), s. 319–391. <https://doi.org/10.1007/s40802-020-00172-5>
- Spijkers, O. (2022). The Influence of Climate Litigation on Managing Climate Change Risks: The Pioneering Work of the Netherlands Courts. *Utrecht Law Review*, 18(2), s. 127–144. <https://doi.org/10.36633/ulr.801>
- Tilsted, J. Peter & Bjørn, A. (2023). Green frontrunner or indebted culprit? Assessing Denmark’s climate targets in light of fair contributions under the Paris Agreement. *Climate Change*, 176(103). <https://doi.org/10.1007/s10584-023-03583-4>
- Torre-Schaub, M. (2021). Dynamics, Prospects, and Trends in Climate Change Litigation Making Climate Change Emergency a Priority in France. *German Law Journal*, 22, s. 1445–1458. <https://doi.org/10.1017/glj.2021.86>
- Torre-Schaub, M. (2023). Climate Change Litigation and Legitimacy of Judges towards a ‘wicked problem’: Empowerment, Discretion and Prudence. *French Yearbook of Public Law*, 1, s. 135–164.
- Turunen, T. (2023). Oikeudelliset käsitteet, sääntelyobjektit ja ympäristösääntely. *Ympäristöjuridiikka* 1/2023, s. 34–51.
- Tvarnø, C. D. (2022). The New Ear of Climate Law in Denmark and in the EU. *European Public Law*, 28(1), s. 101–122. <https://doi.org/10.54648/EURO2022006>
- Varvastian, S. (2019). The Human Right to a Clean and Healthy Environment in Climate Change Litigation. *MPIL Research Paper Series No. 2019-09*. Max Planck Institute for Comparative Public Law and International Law.

<https://doi.org/10.2139/ssrn.3369481>

Viljanen, J.; Heiskanen, H. & Raskulla, S. (2016). Ihmisoikeuksien yleiset opit ja suomalainen ympäristöoikeudellinen argumentaatio. *Ympäristöjuridiikka* 1/2016, s. 86–109.

Viljanen, M. (2021). Antroposeenin varallisuus oikeus. *Oikeus*, (50)4. s. 503–526.

Voigt, C. (2021). The First Climate Judgment before the Norwegian Supreme Court: Aligning Law with Politics. *Journal of Environmental Law*, 31. s. 697–710.

<https://doi.org/10.1093/jel/eqab019>

Wegener, L. (2020). Can the Paris Agreement Help Climate Litigation and Vice Versa? *Transnational Environmental Law*, 9(1), s. 17–36.

<https://doi.org/10.1017/S2047102519000396>

White, A. & Callaghan-White, L. O. (2021). *Taking Governments to Court Climate Litigation and its Consequences*. Institute of International and European Affairs (IIEA). Irland.

Willers, M. (2020). Climate Change Litigation in European Regional Courts: Jumping Procedural Hurdles to Hold States to Account? I Alogna, I.; Bakker, C. & Gauci, J.-P. (ed.), *Climate Change Litigation: Global Perspectives*. Brill Nijhoff. Leiden, Boston.

https://doi.org/10.1163/9789004447615_014

Willers, M. (2024). Rights-based Climate Change Litigation in the European Court of Human Rights. I Aristova, E. & Lim, J. (ed.). *Climate Litigation in Europe Unleashed: Catalysing Action against States and Corporations*. Bonavero Report, s. 62–66.

Wuolijoki, S. (2024). Oikeustieteellisen tutkimuksen trendit käytännön liikejuridiikan näkökulmasta. *Lakimies* 2/2024, s. 321–327.

FN:s miljöprogram (UN environment programme) 2017. *The status of climate change litigation – A global review*.

<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/20767/climate-change-litigation.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

FN:s miljöprogram (UN environment programme) 2020. *Global Climate Litigation Report – 2020 Status Review*. United Nations Environment Programme. Sabin Center for Climate Change Law. Nairobi.

<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/34818/GCLR.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

FN:s miljöprogram (UN environment programme) 2023. *Global Climate Litigation Report – 2023 Status Review*. United Nations Environment Programme. Columbia Law School. Columbia Climate School. Sabin Center for Climate Law. Nairobi.

https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/43008/global_climate_litigation_report_2023.pdf

Zahar, A. (2020). *Greenpeace v. Norway: A Leakage Case Litigated as a Human Rights Case*. Macquarie University. Australien. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3714290>

Officiella källor

Finlands regering HE 239/2022 vp. *Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ilmastonlain muuttamisesta*.

Islands regering (2020). *Iceland's 2020 Climate Action Plan*.
<https://www.government.is/library/01-Ministries/Ministry-for-The-Environment/201004%20Umhverfissraduneytid%20Adgerdaaetlun%20EN%20V2.pdf>

Virtuella källor

Climate Case Chart (2018), Armando Ferrão Carvalho and Others v. The European Parliament and the Council – “The People's Climate Case”. <https://climatecasechart.com/non-us-case/armando-ferrao-carvalho-and-others-v-the-european-parliament-and-the-council/>.

Climate case chart (3.3.2024). *Greenpeace Nordic and others v. Norway*.
<https://climatecasechart.com/non-us-case/greenpeace-nordic-assn-v-ministry-of-petroleum-and-energy-ecthr/>

Future Round Table (20.5.2024). *Magnolia Case – Youth NGOs and Individuals v. the Government of Sweden*.
<https://futureroundtable.org/documents/2238847/0/Magnolia+case+updated+2018.pdf/09f602a1-47ad-a9dd-e935-9690f0d614b6?t=1524056549702>

Haugan Holden, J. (15.8.2024). *How a landmark case against Norway's oil and gas expansion could set a global legal precedent*.
<https://www.greenpeace.org/international/story/69315/landmark-climate-justice-case-norway-oil-gas-expansion-global-legal-precedent/>.

Islannin hallitus (3.3.2024). *Climate change*.
<https://www.government.is/topics/environment-climate-and-nature-protection/climate-change/>

Íslands Náttúruverndarsamtök (2021). Report on Iceland's Implementation of the Aarhus Convention 2021 Reporting Cycle. <<https://unece.org/sites/default/files/2021-06/Report%20INCA%202021%20Reporting%20Cycle%20to%20UNECE.pdf>>. (17.9.2023)

Krisinformation 10.10.2023 (4.3.2024). *Sweden's climate goals*.
<https://www.krisinformation.se/en/hazards-and-risks/climate-change/swedens-climate-goals>

Reuters 28.4.2022. *Norway asks human rights court to dismiss Arctic oil case*.
<https://www.reuters.com/world/europe/norway-asks-human-rights-court-dismiss-arctic-oil-case-2022-04-27/>

Shapovalova, Daria 31.1.2024. *Oil firms forced to consider full climate effects of new drilling, following landmark Norwegian court ruling*. <https://theconversation.com/oil-firms-forced-to-consider-full-climate-effects-of-new-drilling-following-landmark-norwegian-court-ruling-221810>

Rättsfall

Norge:

Högsta domstolen i Norge 2020. *Greenpeace Nordic Association v. norska olje- och energiministeriet*. HR-2020-845-J.

Oslo distriktsdomstol 17.1.2024. Avgörande av besvär 34068/21.

Sverige:

Stockholms tingsrätt 2016. *PUSH Sverige, Fältbiologerna och andra v. Sveriges regering*.

Stockholms tingsrätt 2018. *Magnoliamålet*.

Finland:

HFD 2023:62

HFD 2024:16.

Danmark:

Vestre Landsret 1.3.2024. *Dansk Vegetarisk Forening of Klimabevægelsen i Danmark v. Danish Crown A/S*.

Andra länder och internationella rättsfall:

Europadomstolen 2018. *People's Climate Case*.

Högsta domstolen i Nederländerna 2019. *Urgenda*.

Europadomstolen 2021. *Greenpeace Nordic och andra v. Norge*. 34068/21.

Europadomstolen 2021. *Carême v. Frankrike*. 7189/21.

Europadomstolen 2021. *The Norwegian Grandparents' Climate Campaign och andra v. Norge*. 19026/21.

Europadomstolen 2022. *Duarte Agostinho och andra v. Portugal och 31 andra stater*. 39371/20.

Europadomstolen 2022. *KlimaSenirioninnen och andra v. Schweiz*. 53600/30.

Europadomstolen 2022. *Anton Foley och andra v. Sverige*.

© Författare. Detta är en Open Access-artikel publicerad enligt villkoren i CC-BY 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) Licensen tillåter tredje part att kopiera och distribuera materialet i alla medier och format, remixa, omvandla och bygga vidare på materialet för alla ändamål, även för kommersiella, förutsatt att originalverket är korrekt citerat, att det anges om några ändringar har gjorts och att denna licens är inställd och länkad till.